

Szabó T. Attila egy levele Illyés Gyulához és ami körülötte feltárult*

Szabó T. Attila és Illyés Gyula kapcsolatáról

Ennek a cikknek az írására az a kevéssé ismert tény indított, hogy Szabó T. Attila egy tudománytörténeti, sőt politikai szempontból is fontos levelet írt Illyés Gyulának. Erről ANTAL ÁRPÁD, a kolozsvári egyetem nyugdíjas magyar irodalom professzora emlékezett meg Szabó T. Attila születésének 90. évfordulójára írt, az ő pályáját, életét, egyéniségét ismertető és méltató tanulmányában, amelyben BALASSA IVÁN „Szabó T. Attila, Erdély nagy nyelvtudósa” című könyvéhez (Bp., 1996.) is

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 61. E cikk első fogalmazványát közel egy éve készítettem el és küldtem be. Aztán azonban bővítettem, újabb adatok is kerültek elő. A hivatkozási rendszert – a szerkesztőséggel egyetértésben – már nem igazítottam az új szabályzathoz, azért sem, mert a cikkben sok a szépirodalmi, publicisztikai hivatkozás. Írásom jellege magyarázza a lábjegyzetek terjedelmes voltát is. Egy előadás részeként cikkem témájáról jóval rövidebben szoltam már a 2006. november 23-án Kolozsváron rendezett centenáriumi Szabó T. Attila-szimpoziumon. Cikkem közlésekor arra szintén emlékezem, hogy Illyés Gyula a magyar kisebbségek, elsősorban a Romániában élők (akkori) hátrányos helyzetét is szóvá tevő esszéjét éppen harminc évvel ezelőtt írta. Itt is köszönetet mondok mindazoknak, akik e cikk megírásában segítettek, a kéziratok közléséhez hozzájárultak, ábécé rendben a következőknek: Antal Árpád, Egyed Ákos, Illyés Mária, Jakó Zsigmond, Máté Jakabné (Szabó Mária Rózsa), Péntek János, Posgay Ildikó (Szabó T. Ádámné), Stauder Mária (és az Illyés Gyula Archivum és Műhely), Szabó T. Áron, ifj. Szabó T. Attila.

kapcsolódik. A tanulmány (I. NyIrK. 1997: 3–22) címe: „Emlékezés a kilencvenéves Szabó T. Attilára. (Balassa Iván könyvének margójára)”. ANTAL kitér Szabó T.-nek a közéleti megnyilvánulásaira, tevékenységére is. Bár tudjuk, az ő munkásságának nem ez volt a domináns eleme, ANTAL több figyelemre méltó tény is felsorol, majd ezt írja: „Valamennyi ilyen jellegű ténykedésénél izgalmasabb az Illyés Gyulának adresszált episztola. A pillanat valóban drámainak mondható. Mint köztudomású, 1977-es karácsonyi cikkében (Válasz Herdernek és Adynak) ILLYÉS felemelte szavát Ceaușescu sovén-nacionalista örülete ellen, mire nálunk tilalom alá került a költő neve és minden írása, s a román ideológiai és politikai vezetés ostoba és útszéli támadó hadjáratot indít Illyés ellen. Ő válaszolna is a képtelen rágalmakra, de a kádári vezetés megtiltja ezt neki, sőt a karácsonyi cikkét is tartalmazó kötetnek otthoni forgalmazását sem engedélyezi.¹ Magyarán szólva: a hivatalos Bukarest és a hivatalos

¹ Ide kapcsolódik a tanulmány 17. számú lábjegyzete: „Illyés Gyula, *Szellem és erőszak*. Budapest, 1978. A kötetnek a korra jellemző s témánkba vágó jellegzetessége, hogy forgalmazása csak tíz év múltán, 1988-ban engedélyeztetett, félévtizeddel a költő halála után.” E lábjegyzethez az újabb szakirodalmat is felhasználva és az egész ügyet némileg bővebben bemutatva egy-két dolgot még hozzáfűznék. Illyés esszéje a Magyar Nemzetben két részben jelent meg: az 1977-es karácsonyi és az 1978-as újévi számban. A főszerkesztő, Pethő Tibor a korábbi szokástól eltérően a megjelenés előtt nem egyeztetett Aczél Györggyel. Illyés írása a magyar nép és nyelv múltján, jelenén és jövőjén gondolkodva-vívódva az esszé stílusában, de számos tény említve szólt a trianoni békediktátum után a szomszédos országokba került magyarság hátrányos helyzetéről, az őket és általában a magyarságot ért nemzeti(ségi) sérelmekről is. E kérdést az akkori magyarországi hivatalos politika csak nagyon óvatosan és nem megfelelően kezelte. Az esszében Illyés ugyan Romániát konkrétan nem (illetve: sem) említette (Erdélyt Adyval kapcsolatban és a Csehszlovákiára utaló Benes-dekrétumokat egyszer igen); de a cikke vége fele felsorolt tények világosan mutatták, hogy a mondandója egy jó része elsősorban oda szólt. Írt ugyanis arról, hogy egy több mint milliós lelket számláló kisebbségnek nincs anyanyelvi egyeteme, vagy ha volt, megszüntették, az anyanyelvüket megtartó végzett diplomásaikat idegen nyelvű területre helyezik, az ő szülőföldjükre pedig olyanokat hoznak, akik az ott beszélt nyelvet nem értik, magyar orvosnak is magyar betegével („hivatalosan”) az államnyelven kell társalognia, a nem elegendő számú magyar iskolában a magyar nyelvű tankönyvekben is ellenséges, negatív magyarságképet tanítanak stb. Ezt a cikket és magát Illyést a román írószövetség lapjában (Luceafărul, 1978. máj. 8) minősíthetetlen hangon és számos hamis tényállítással támadta meg egy akadémikus és író, MIHNEA GHEORGIU, majd az egész akkori hivatalos romániai kultúrpolitika. S ebből idehaza szintén komoly probléma lett, a Politikai Bizottság is foglalkozott az ügygel. Illyés válaszcikke, a Fegyelmезetten már nem jelenhetett meg, s nem került forgalomba a vitát kiobbantó írást is tartalmazó „*Szellem és erőszak*” című esszékötete sem, amit Csoóri Sándor kezdeményezésére a Magvető a Gyorsuló idő sorozatban ekkor jelentetett meg. A Magvető Kiadó igazgatója, Kardos György ez ügyben szintén nem egyeztetett a felsőbb szervekkel. Illyés végül kapott harminc nem terjeszthető példányt, de a kötet tíz évig raktárban várt a terjesztésre. Ekkor egy, a Magvető emblémájával ellátott kis lapot tettek bele a következő szöveggel: „Illyés Gyula könyvét tíz év késéssel adjuk közre. Magas színről származó tilalom volt a várakozás oka. Tíz év múltán is elmondhatjuk: ez a könyv fontos dokumentuma egy nagy elme igazságért folytatott küzdelmének – tanúság és tanulság mindnyájunk számára.” A könyvtári címléírásokban pedig így szerepelt a kiadás időpontja: 1978 [! 1988]. Egyébként a kötetet 1980-ban Münchenben is megjelentették, majd idehaza szamizdatként. MIHNEA GHEORGIU cikkére felsőbb utasításra, nyilvánvalóan Aczél Györggyel is konzultálva, PACH ZSIGMOND PÁL történész akadémikus válaszolt. Határozottan megvédte Illyést, még ha meg is jegyezte, hogy olykor ők is vitáznak vele. Mértéket tartó, de szellemes visszavágásokat sem mellőző stílusban mutatott rá a Luceafărul közlőte cikk hibáira és torzításaira, s szóvá tette az alpári hangnemet is. A közös problémák megvitatását, az ellentétek feloldását szorgalmazta, s arra is kitért, hogy Illyés mint fordító a román irodalom magyarországi megismertetéséhez szintén hozzájárult. Az akkori hazai politikának megfelelően azonban a két szomszédos szocialista ország (hivatalos) barátságát és együttműködését szem előtt tartva, valamint nyilván az előállt politikai feszültséget is tompítandó a magyar kisebbség helyzetének kérdését lényegében kevésbé és óvatosan érintette (I. A Dunánál. Itt élned kell: Élet és Irodalom 1978. júl. 8. 3–4), s történelmi látásmódjával is én csak részben tudok egyetérteni. Aczél György, aki párt és

Budapest, ha nem is ugyanazon hangsúllyal, mégis alapjában egy húron pendülve marasztalta el a »nationalista« író. Illyés körül tehát otthon is elfogyóban volt a levegő. Ekkor kapta kolozsvári barátjától – miután ennek előbbi pesti látogatásán sorskérdéseinkről kiadósan elbeszélgettek² – ama régi magyar

állami részről leginkább foglalkozott az ügyel, többször informálta Illyést, s tájékoztatásul a PACH-cikk kefelevonátát is elküldette neki. Azt szintén közölte vele, hogy az ÉS e számából a nagyobb és nemzetközi érdeklődésre való tekintettel jóval többet nyomnak. Naplója szerint ILLYÉS a válasz mértékét nem tartotta elegendőnek, az eddigiekhez képest azonban mégis haladásnak, első lépésnek mondta. Mindenesetre az Illyés-kötetnek és az ő válaszcikkének a letiltása ellenére, sőt részben éppen ezért is, Illyés esszéje hatására nemcsak a hazai és külföldi közvélemény figyelt fel (jobban) a magyar kisebbség (romániai) helyzetére, hanem, mint naplójegyzeteiből kiderül, írása a magyar állami és pártvezetést is – ugyan nyilván a maga jórészt téves, korlátozott eszmerendszerén, vonalvezetésén és külpolitikai megfontolásain belül – jobban megfontolkoztatta erről a kérdéssről. Az Illyés-naplók tanúsága szerint is arról azért viszont nemigen beszélhetünk – amit a NyIrK.-beli szöveg sugallhat –, hogy a magyar állami és pártvezetés csupán hangsúlyeltolódással, de alapjában a Ceaușescu-rezsimhez hasonlóan marasztalta volna el Illyést. A magyar kisebbség ügyében olykor konkrét akciókkal is megpróbálták segíteni (pl. Kallós Zoltán megvádolásakor), de a téves ideológiai megközelítésről, az általánosabb külpolitikai megfontolásokról most nem beszélve, azzal is számoltak – volt is rá példa –, hogy lépéseik csak nagyobb retorziót válthatnak ki. (A fentiekről elsősorban ILLYÉS GYULA, *Naplójegyzetek 1977–1978*. Vál., szerk., sajtó alá rend. ILLYÉS GYULÁNÉ és ILLYÉS MÁRIA. Bp., 1992. passim; Internet: <http://mek.oszk.hu/01200/01271> és VASY GÉZA, *Illyés Gyula*. Bp., 2002. 131–2. alapján írtam.) S I. még ILLYÉS GYULA, *Naplójegyzetek 1961–1972*. (Internet: <http://mek.oszk.hu/00600/00678>); 1973–1974.; 1975–1976. (Vál. szerk. sajtó alá rend. ILLYÉS GYULÁNÉ, ill. uő és ILLYÉS MÁRIA. Bp. 1989., 1990., 1991. passim). Ez utóbbi kötetek még nincsenek fenn az interneten található Magyar elektronikus könyvtárban (mek). Mihnea Gheorgiuról pedig most az is olvasható a világhálón, hogy „who was also a close collaborator of Nicolae Ceaușescu” (l. Google keresőprogram). – Ismeretes, hogy Illyés Gyulát a magyarság helyzete egész pályája során foglalkoztatta. (Pl. a naplójegyzetei és a cikkében írtak közt is olykor közvetlen összefüggés van. 1977. nov. 1-jén azt a Kányádi Sándortól kapott információt jegyzi fel, hogy Kolozsvárra – noha ott hetvenezzer magyar van – nem neveznek ki magyar orvost. Nov. 20-án olyan romániai, szlovákiai magyar nyelvű tankönyveket kap kézhez, amelyek a magyarságról negatív képet festenek; stb.). Említett cikkének, illetve inkább a cikk címének a genezisével kapcsolatban azonban még két tény külön megemlíthető. Mint a 3. lábjegyzetben bővebben írok róla, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL 1977 augusztusában a Kortársban közölte „Herder árnyéka” című, a magyar nyelvhasználatról foglalkozó vitacikkét, amelyre ugyanott az októberi számban ILLYÉS is reagált. Cikke elején KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE idézi Johann Gottfried Herdernek azt az 1791-ben publikált – és a korabeli és a későbbi magyar értelmiségre nagy hatást tett – megjegyzését, miszerint a más nyelvcsaládba tartozó népek közé ékelődött magyarságnak évszázadok múltán talán majd a nyelvért sem lehet felfedezni. A Magyar Nemzet-beli cikkét GRANDPIERRE írására utalva ILLYÉS ugyanezzel a Herder-gondolattal, annak egy pontosabb fordításával indítja. 1977. november 22-én pedig Ady Endre születésének volt a századik évfordulója, s őt – mint FÜLEP LAJOS emlékezik rá (l. ILLYÉS cikkét is) – szintén kínzóan gyötörte a nemzethalál gondolata. Illyés úgy érezte, az ünnepségeken az Ady költészetében lévő magyarság-kérdés nem kapott megfelelő hangsúlyt.

² E találkozó ANTAL ÁRPÁD (ímélbeli közlése: Kolozsvár, 2006. okt. 19.) szerint úgy az 1970-es évek derekán lehetett. (Ekkor Szabó T. Attila a felesége, Éva asszony társaságában utazott Magyarországra.) ANTAL két mozzanatra emlékszik a találkozóról Szabó T. Attilától hallottakból: „Amikor végre egymással szemben állhattak, Illyés ilyes szavakkal kezdte: Mi lesz velünk? Megmaradunk-e? Nem pontos idézet, csupán egy biztos: a nemzeti sorskérdések foglalkoztatták őket.” Közben pedig egyszer Illyés rászólt a szomszéd asztalnál beszélgető nőkre (*Asszonyok!*). Zavarta a beszélgetésük. Illyés ez évekbeli naplójegyzeteit (címléírásukat l. az 1. lábjegyzetben) átlapozva erről a találkozásról nem találtam említést. Vagy az én figyelmetlenségem az ok, vagy – ami valószínűbb – az, hogy Illyés „biztonsági okokból” nem rögzítette a találkozást. Tudniillik ilyeneket is ír: „Erdélyi vendég estefelé, zuhogó esőben. Marosvásárhelyről, Kolozsvárról ... Az »erdélyi vendég« helyett először magának

nyelven szóló levelet, melyben a hajdani írásbeliség bűvárlója megköszöni Illyésnek, amiért »fene nagy szorongatásaikban« ideszakadt »véreit vitézül oltalmazni nem késlekedett«. Valahogy ilyenféleképpen szólhatott az írás, amit közvetítésemmel egy nálam időző pesti házaspár vitt magával, s akiktől olyan visszajelzést kaptunk, hogy a súlyos depresszióval küszködő költő igen-igen örült barátja üzenetének, kit egyik későbbi írásában a »a Dunamedence legnagyobb nyelvutatójának«³ nevezett. Az Illyés hagyatékban érdemes lenne felkutatni azt a bizonyos kolozsvári levelet.” (i. m. 15).

a vendégnek a nevét írtam le. Töröltem. Kiszámíthatatlan, nem okoz-e ilyen megnevezés kellemetlenséget még ilyen »közlés«-ért is, akár tíz vagy húsz év múlva is, ha illetéktelen, azaz »illetékes« szem elé kerül” (ILLYÉS, *Naplójegyzetek 1973–1974*. Bp., 196–7; 1974. jún. 9.). Vagy lásd azt a később idézendő naplóbejegyzését, amelyben azt fontolgatja, meg merje-e köszönni írásban a Szabó T. által küldött remek SzT.-kötetet. Antal Árpádnak a találkozóról szóló híradását Szabó T. Attila életben lévő fia, Attila és Áron sem tudták kiegészíteni.

³ Ez az emlékezetből való idézet ILLYÉSnek „A szó tisztaságáért, a szellem szabadságáért – cenzúrával? Igen!” című cikkére megy vissza, ahol ő a következőket írja: „A ragacsos, kásás hangejtést tehát méltán sorolja Grandpierre nyelvünk első vonalú rontói közé. Szabó T. Attila tétele is mindnyájunk számára szent: a Duna-völgy tán legnagyobb nyelvutatója mondja: A magyar a hangokat tisztán, világosan, határozottan ejti ki. Nem lehet tehát a magyarban hangokat, szótagokat elnyelni, mint az angolban vagy a franciában”. Illyésnek ez a cikke naplójegyzeteiben is megtalálható (l. l. lábjegyzet; 1977. okt. 31., 158–66; az idézet: 163), s először a Kortárs 1977/10-es számában jelent meg (1507–12; az idézet: 1511. A Kortárs-beli szöveg csak a szövegtagolásban tér el egy-két helyen a Naplójegyzetekben lévőől. Különbösg azonban, hogy a címben a kérdés után ott áll még egy válasz: Igen! A költőnek egy posztumusz gyűjteményes kötete a Naplójegyzetekben lévő szöveget közli, l. ILLYÉS GYULA, A törzs szavai. Írások az anyanyelvről. Vál. DOMOKOS MATYÁS és SZATHMÁRI ISTVÁN. Az Utószót írta SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp., 2002. 226–36. Ami pedig a SZABÓ T.-től való idézet forrását illeti, az – a Kolozsvári Grandpierre Emilre való hivatkozás is ez irányba igazít – nyilván az ő, a Kortársban (1977/8: 1303–11) megjelent „Herder árnyéka” című cikkéből való, amelyben Kolozsvári Grandpierre a legújabb magyar nyelvhasználat (általa) negatívnak ítélt jelenségeit tette szóvá. A szerkesztőség lábjegyzetben utal is arra, hogy a cikket vitaindítónak szánja. Írásában Illyés is erre a jelentős vitát kiváltó cikkre reagál egyetértően, többször említi is cikkében Grandpierre-t. A vitához csak a Kortárs 1977-es számában még KÖHÁTI ZSOLT (Félnünk kell-e Herder jóslatától? 1977/10: 1656–9) és BENKŐ LORÁND (Herder árnyékában? 1977/12: 1956–9) szólt hozzá, másutt pedig mások is (A számos jogos problémafelvetést, olykor azonban tévedéseket, vitatható megállapításokat is tartalmazó KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE-cikk problematikájával itt lényegében nem foglalkozom, az írást filológiai adalékként tárgyalom. A cikk később is megjelent az írónak egy, a Gyorsuló idő sorozatban kiadott kis gyűjteményes kötetében: Szabó T. Attila árnyékában. Bp., 1979. 143–73). Az ILLYÉS-nél lévő SZABÓ T.-idézet GRANDPIERRE cikkének a következő részében van meg: „Két betegség pusztít egyre szélesebb körben: – a ragacsos ejtés és az éneklés. Hadd idézzem a lekváros, csámcsogós, hadarós, elnyelős kiejtéssel kapcsolatban a kiváló erdélyi nyelvészt, hajdani iskolatársamat, Szabó T. Attilát: – »Bármennyire különösnek látszik is, tanárainkat és tanítóinkat meg kell tanítanunk helyesen beszélni magyarul, úgy, hogy beszédünk alapelemeit, hangrendszerünk, hanglejtésünk különleges magyar sajátosságait megismertetjük velük.« Állítástát megokolja: »A magyar nyelv hangtagolása sokkal határozottabb, mint bármely nyugat-európai nyelv. A magyar a hangokat tisztán, világosan, határozottan ejti ki. Nem lehet tehát a magyarban hangokat, szótagokat elnyelni, mint az angolban vagy a franciában«” (Kortárs 1977/8: 1306). E megállapításhoz pedig lábjegyzetet csatol, miszerint „Ezt és a következő idézeteket a szerző *Anyanyelvünk védelme* című könyvéből vettem. Bukarest, Kritérion, 1970.”. Azt már a filológus állapítja meg, hogy a gyűjteményes kötet címe „Anyanyelvünk életéből”, és az idézet annak a 98. lapjáról, a nyelvművelés időszéri kérdései című cikkből való, amely eredetileg 1939-ben az Erdélyi Iskola tanügyi folyóirat VI. kötetében és a Népevelési Füzetek 5. számaként „A nyelvművelés időszéri kérdései. Gyakorlati nyelvőr-kalauz” címmel jelent meg (l. a szerző szaktudományi és tudománynépszerűsítő közleményeinek könyvészete. Összeáll. SZ. CSÁTI ÉVA. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III*. Bukarest, 1972. 551). Egyébként cikkében GRANDPIERRE többször idéz még SZABÓ T. ATTILÁTól, s egyszer kitér az SzT. akkor megje-

Nemrég – Szabó T. Attila születésének centenáriumát (2006.) is tekintve, és mivel majd egy cikket szeretnék írni az ő fő művéről, az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ról (SzT.) – újra elolvastam ANTAL tanulmányát, s gondoltam, utánanézek az említett levélnek. Ez ügyben (is) több ímélt, illetve levelet váltottam, valamint telefonon is beszéltem az Illyés Gyula Archívummal (az intézményről l. az interneten is: Illyés Gyula Archívum és Műhely), annak vezetőjével, STAUDER MÁRIÁVAL. Ők segítőkészen, a hagyatékkülönböző szoba jöhető részeiben is keresték a levelet, de nem találták meg. ILLYÉS MÁRIA az Illyés-villában lévő még nem listázott anyagot is megnézett, de ő sem találta a levelet. Mint az archívumvezetőnek írta, lehet, hogy az édesapja vagy az édesanyja „valami jó helyre” elvette a levelet, és ő még nem bukkant rá. STAUDER MÁRIA 2006. 10. hó 13-án ímélen küldött hosszabb, összefoglaló értesítésének a végéről szó szerint idézek: „a fentiekben leírtak után sajnálattal ugyan, de csak megismételni tudom, hogy magát a levelet Illyés Gyula feltárás alatt lévő írói hagyatékában NEM TALÁLTUK meg. Munkánkat folyamatosan végezzük, tehát ha a levél előkerül, vagy eredetiben vagy másolatban, azonnal értesíteni fogjuk” (az idézett ímélt vö. a fentebb általam írtakra is).

Közben Antal Árpád professzort is felhívtam telefonon, s két ímélt szintén küldtem neki (az ő második íméljében jött válaszát a 2. lábjegyzet elején már említettem): néhány dolgot kérdeztem tőle a levéllel kapcsolatban. Az első válaszában, íméljének (Kolozsvar, 2006. 10. 13.) nagy része a következő: „A szoba hozott kérdésről a publikált szövegen túl ezeket közölhetem: 1. A 70–80-as évtizedfordulón kolozsvári lakásomban felkeresett a már 1977 óta Pesten dolgozó Máté Jakab, felesége, Máténé dr. Szabó Mária Rózsa társaságában. Közben kérésükre vendégeimet egy rövid találkozásira átvittem a felettem lakó Szabó T. Attilához, akivel többek között Illyés Gyula akkori fontos írásáról is szót ejtettünk. Kevéssel azután, hogy vendégeim elmentek itteni szállásukra, Szabó T. Attila lehozta és átadta nekem továbbítás végett a szobán forgó levelet. Ez részemről másnap meg is történt. 2. Hosszú időn át Jakabékkal nem találkoztam. Egy-két rövid levelet váltottunk, de »ama levélről« emezekben nem esett szó. Egy kései – már Illyés halála utáni – találkozásunkon szoba hoztam a levelet. Jakab szerint az átadás megtörtént, de nem közvetlenül Illyésnek. Emlékezésem szerint Jakab a költő örömről is ejtett szót, amellyel a baráti sorokat fogadta. 3. Jakab halála után 2004-ben magam is végére próbáltam járni a levél ügynek, ám az Illyés Archívumban nem találták ... Ezek szerint csak az 1-es pontban mondottakért vállalhatom a teljes felelősséget”. Második íméljében (Kolozsvar, 2006. okt. 19.) ANTAL ÁRPÁD még további információkat nyújtott a levélről: „A levelet láttam és figyelmesen elolvastam, ismételt is. Egyetlen lap rektóján kézzel tintával volt írva (Attila általában írógépet nem használt), igen gondos betűformálással, kb. féllapnyi terjedelemben. – Az átszállítás időpontjára az 1978-as év lehetséges, sőt valószínű, de erre nézve biztos eligazító jegyzetem, hivatkozásom nincs” (ehhez vö. még 3. lábjegyzet).

Szabó T. Attila leveléről Máté Jakabnéval is beszéltem telefonon. Emlékezett rá. Mint mondta – tekintettel az akkori körülményekre, arra gondolva, hogy netán a határon megtalálják náluk a levelet –, azt emlékezete szerint egy lezáratlan normál méretű sima borítékban hozták át, amin sem címzés, sem feladó nem volt. A férje aztán telefonált az Illyés-lakásra, Illyés Gyulánéval megbeszéltek egy találkozót, s a levelet is neki adta át, Illyés Gyulával nem találkozott. A felesége a lehetőség szerint Illyést ez időben (is) igyekezett védeni különösen az olyan találkozásoktól, amelyek felizgathatták volna. Arról Máténé nem tud, hogy Illyéséktől visszajelzést kaptak volna.

Röviden ennyi tehát, amit most a levélről mondhatunk, illetve az, hogy Illyés Mária még később is kereste, de nem találta. Természetesen, valószínű, hogy Illyés Gyuláné aztán fölolvasta a levelet fér-

lent első kötetére is. Visszatérve a cikkem fő indítékát-tárgyát képező levélre, arra a Naplójegyzeteknek az 1977–1978-as és a későbbi kötetekben sincs utalás. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a levél nem jutott el Illyéshez (bár ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki), naplójába ILLYÉS több mindent nem jegyzett fel, így általában a kapott postákat, könyveket sem, olykor pedig csak néhány sort ír, ill. napok is maradnak ki. Ezenkívül a naplóbegyegyzés óvatosságból ugyancsak elmaradhatott, l. a 2. lábjegyzet végén a név nélkül említett erdélyi vendégről és az SzT.-kötet megköszönésének módjáról írtakat.

jének, vagy odaadta neki, ő pedig megörült a hálás, veretes soroknak. S elképzelhető, hogy később erről valamilyen visszajelzés, hír eljutott Antal Árpádhoz, Szabó T. Attilához, Kolozsvárra.⁴

A levél utáni kutakodás, ha nem is a keresett levelet, de más levélanyagot felszínre hozott, nevezetesen Szabó T. Attilának az 1973–1976 közti időszakból Illyés Gyulának írt négy levelét. Jelzetük: Illyés Gyula Archívum (MTA ItI) L 19. Külföldi levelek/E. Másol, például a Szabó T.-hagyatéknak az Országos Széchényi Könyvtárban lévő részében Illyés Gyulához írt levelek nincsenek. Érdeklődtem az után is, a Szabó T. Attila-hagyatéknak Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Egyesületnél lévő részében vannak-e Illyés Gyulának Szabó T. Attilához írt levelei. JAKÓ ZSIGMOND professzor segítségét kértem abban, hogy ennek utánanézzenek, s az EMÉ-től EGYED ÁKOS professzor aláírásával jött a válasz és mellékelve hozzá a következő kéziratok xeroxa: Illyés Gyulának egy rövid, 1973. VII. 11-én (?) postázott levele (a dátumozás más kéztől a borítékon, a feladó helyén van, a nap jelölése nehezen olvasható); Szabó T. Attila Illyéshez írt legelső, 1973. VII. 24-én kelt levelének első, némileg javított fogalmazványa; egy másik rövid, ajánlva feladott Illyés-levél és ebben külön lapon egy Szabó T. Attilának szóló, aláírt, 1976. okt. 5-i dátumozású (könyv)dedikáció (I. EGYED ÁKOSnak, az EME elnökeként Kolozsvárról 2007. március 5-én hozzám írt levelét). Illyés Gyula és Szabó T. Attila levelezéséből – amit a cikk végén közlök – úgy látszik, hogy Benda Kálmán hozta össze őket, akinek a közvetítésével (és talán a kezdeményezésére is?) Szabó T. 1973 nyarán elküldte az egyik könyvét Illyésnek. Bendaék régóta jól ismerték Szabó T.-eket, a két család rokonságba is került. Első levelében Illyés a Szabó T. küldte könyvet köszöni meg. Ez valószínűleg SZABÓ T. válogatott tanulmányainak és cikkeinek az első vagy talán a második kötete (Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970.; ill. A szó és az ember. Bukarest, 1971.), SZABÓ T. 1973 előtt megjelent könyveiből ugyanis ezekből van dedikált példány Illyés Gyula könyvhagyatékában (erről l. később). Az Illyés köszönő levelében írt elismerő sorokra reagál aztán Szabó T. Attilának a költőhöz írt első levele (Kolozsvár, 1973. VII. 24). Azt, hogy ezt milyen fontosnak tartotta, mutatja, hogy javított fogalmazványa is van. Persze, elvileg lehetséges, hogy Szabó T. a többi Illyésnek szóló levelét is először piszkozatban írta meg, de ez nem valószínű, egyikükben két javítás is van. Érdekes, hogy az első levél első fogalmazványán először *Szabó Attila* az aláírás, aztán azonban a *Szabó*-t lehúzta, és aláírásként maradt a közvetlenebb pusztá keresztnév. (Következő levelében Illyés is már csak keresztnévvel ír alá.) Később, 1976-ban Illyés eljuttatta Szabó T. Attilának az akkor megjelent „Itt élned kell” (1–2. köt. Bp., 1976.) című könyvét, amelyet Szabó T. második levele köszön meg és kommentál. Ebben Szabó T. még megkéri Illyést, hogy a nyilván óvatosságból lemaradt dedikációt írja rá egy külön lapocskára és juttassa el neki, s ő majd beragasztja azt a könyvbe, mert így szeretné tovább hagyni fiainak. Második levelében Illyés Szabó T. elismerő szavait köszöni meg, s bizonnyal ebben küldi el külön lapon a kért ajánlást is. Szabó T. harmadik levele erre az igen elismerő levélre és dedikációra válaszol. Negyedik és egyben utolsó Illyésnek írt levele írására pedig az indította, hogy Szabó T. Attila olvasta a Magyar Nemzet 1977. október 30-i, vasárnapi számában RUFFY PÉTERnek a hetvenötödik évét (november 2-án) betöltő Illyés Gyulával folytatott beszélgetését (Születésnap-i beszélgetés a hetvenöt éves Illyés Gyulával). Szabó T. egyrészt születésnap-i jókívánságait küldi, másrészt megköszöni Illyésnek a magyar kisebbségek ügyének a képviselőtét, ami az interjúban is nyomatékot kap.⁵ Ennek az újságcikknek Romániában és másutt sem

⁴ Megjegyzem még, hogy ANTAL ÁRPÁD és MÁTÉ JAKABNÉ közléseinek tartalmáról – az ő tudtunkkal – értesítettem az Illyés Gyula Archívumot, valamint őket is a kapott információkról.

⁵ Illyés ebben az interjúban is korrektül, a problémát határozottan szóvá téve, de a megoldást, a megbékélést keresve veti fel általában, illetve a magyarokra és a szomszéd népekre vonatkozóan a nemzetiségi kérdést. Elismeri, hogy 1867, a kiegyezés után a magyar politikának voltak asszimilációs törekvései az akkori Magyarország kisebbségeivel szemben, de – mint aktuális kérdést is – ugyanakkor világosan megfogalmazza a Trianon után kisebbségbe került magyarság sérelmeit. „Vessük össze ezt az ötven évet [a dualizmus korát – M. F.] az elmúlt hatvan esztendő fájdalomjaival, a magyar nemzetiségeket sújtó intézkedésekkel. Tárjuk föl kölcsönösen a kérdést a szomszéd államok szellemi embereivel, költőkkel, írókkal, tudósokkal. Szeretném remélni, hogy ez bekövetkezik, mert nincs más

lett politikai visszhangja. Láttuk, a nem sokkal később született, már részletesebb és kifejezettebb a (romániai) magyar kisebbségi kérdéssel is foglalkozó karácsonyi-újévi esszé robbantotta ki a politikai konfliktust. Aminek aztán nyilván része volt abban, hogy Illyés Gyula és Szabó T. Attila levelezése megszakadt. Szabó T. azonban később még eljuttatta Illyéshez az SzT. két dedikált kötetét. Lehet, hogy Illyés Gyula is küldött még Szabó T. Attilának könyveket (IFJ. SZABÓ T. ATTILA is úgy emlékszik, hogy édesapjának voltak Illyés-könyvei), de akkor ezek lappanganak. Még a levelezésben cím szerint említett „Itt élned kell” sem került elő, igaz, Szabó T. Attilának az EMÉ-nél lévő könyvhagyatéka még feldolgozásra vár.

Mint említettem, Illyés Gyula könyvtárában vannak dedikált Szabó T. Attila-kötetek.⁶ Ezek – hasonlóan a többi, más erdélyi szerzőktől való, lentebb említett kötetekhez is – általában a Kritérion Kiadónál jelentek meg. Magam a köteteknek a TAKÁCS MÁRIA-féle kiadott, már idézett könyvtár-feldolgozásban néztem utána, amely elrendezésében a könyvtár eredeti, még az Illyés-lakásban lévő állapotához igazodik, s közli a dedikációk és a bejegyzések szövegét is. Azóta Illyés Gyula könyveinek egy jelentős állománya (is) – közte a neki dedikált kötetekkel – az Archívumba került, ahol megtörtént a számbavétel és az újrarendezés (l. Könyvjegyzék az Archívumba került könyvállományról. Készítették: BENDA MIHÁLY, MORVAY KINGA, PAPP SZILVIA ANIKÓ, STAUDER MÁRIA. Szerk. STAUDER MÁRIA; internet: <http://www.iti.mta.hu/illyes-konyvjegyzek.html>). A következő SZABÓ T. ATTILA-köteteket találtam: Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1970.; a dedikáció (itt és a továbbiakban a külön sorokat nem jelzem, az eredeti központosítást viszont megtartom): „Illyés Gyulának édes anyanyelvünk védelmezőjének mély tisztelettel Szabó T. Attila”; A szó és az ember. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1971.; a dedikáció: „Illyés Gyulának, a magyar szó nagy mesterének mély tisztelettel Szabó T. Attila”; Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1980.; a dedikáció: „Illyés Gyulának tisztelő barátsággal és szeretettel Kolozsvár, 1980. Karácsonyán Szabó T. Attila”; Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1981.; a dedikáció: „Illyés Gyulának, nyelvünk nagy mesterének meleg barátsággal, szeretettel, Kolozsvár, 1982. III. 24. Szabó T. Attila” (l. TAKÁCS i. m. 2: 354–5; vö. még: az I. és II. kötetek egyesített betűrendes mutatója). Az, hogy a „Válogatott tanulmányok” első két, 1970-ben, illetve 1971-ben megjelent kötetének dedikációja mellé SZABÓ T. nem írt dátumot, szintén arra mutat, hogy Szabó T. Attila és Illyés Gyula kapcsolata 1973-ban a Benda Kálmán közvetítette könyvküldéssel kezdődött. S megjegyzem még, hogy az SzT. első három kötetét Szabó T. szintén elküldte a költőnek. Ezekben a következő dedikációk vannak: I. kötet (Bukarest, 1975.): „Illyés Gyulának tisztelő barátsággal és meleg szeretettel 1975 karácsonyán Szabó T. Attila”; II. kötet (Bukarest, 1978.): „Illyés Gyulának tisztelő, meleg barátsággal Kolozsvár, 1978. XII. 15.-én Szabó T. Attila”; III. kötet (Bukarest, 1982.): „Illyés Gyulának 80. születésnapjára meleg köszöntéssel és szívbéli nagy szeretettel Kolozsvárt, 1982. november 2-án Szabó T. Attila” (l. STAUDER MÁRIA ímélje 2007. jan. 30-án ILLYÉS MÁRIA neki küldött ímélje alap-

út ahhoz a tisztázáshoz, mely valamennyi Duna-völgyi népnek nemzeti és nemzetközi érdeke. A kisebbségi kérdés máris olyan izzó világlámpa, hogy föl kell készülnünk megvilágítására és megoldására.” Illyés a magyar szellemi életnek több kiválóságát, Teleki Lászlót, Ady Endrét, Németh Lászlót és másokat is megemlíti, akik mind megértően viszonyultak a nemzetiségi kérdéshez. Mondandójából magam legfeljebb ott vennék vissza, túl általánosnak tartva a fogalmazást, miszerint a nemzetiségi kérdésből „Amióta csak fölmerült (mert nem teljes történelmünk során létezett), a magyar szellemi élet vizsgája kiválóan mondható”.

⁶ Illyés könyvei között számos – részben dedikált – (magyar) nyelvészeti és finnugor tárgyú van, s a költő a Naplójegyzetekben is nemegyszer említi nyelvi problémákat és nyelvészeket, illetve viszonylag hosszabban is ír róluk. Ismeretes, hogy kifejezetten érdekelték a magyar nyelv kérdései, valamint a rokon nyelvek és beszélőik (népek). Erre legutóbb l. „A törzs szavai. Írások az anyanyelvről” című posztumusz kötetét (címléírását l. a 3. lábjegyzetben). S Illyés egy ideig az Anyanyelvi Bizottságnak elnöke, a Magyar Nyelvőrnek pedig szerkesztőségi tagja is volt (vö. pl. LŐRINCZE LAJOS, A többszörös eszme- és harcostárs: Dunatáj 15/4 [1992. október]: 9–14).

ján). ILLYÉS GYULA „Naplójegyzetek 1979–1980.” (Vál., szerk., sajtó alá rend. ILLYÉS GYULÁNÉ – ILLYÉS MÁRIA. Bp., 1994, internet: <http://mek.oszk.hu/04100/04128>) című könyvének egy 1979. márc. 16-án tett bejegyzése utal is az SzT.-re: „S közben igazán följegyezni való: merjem-e írásban is megköszönni SZABÓ T. ATTILA remek erdélyi szógyűjteményét: nem lehet-e neki kellemetlensége belőle, ha bármikor – bármilyen – hatóság kezébe kerül” (uo. 26). Az említett munka leginkább a SzT. II. (Cs–Elsz) kötete lehet, amely 1978-ban jelent meg.

Arra is kitérek még, hogy az Illyés-könyvtár (illetve a nagyobb, feldolgozott rész) néhány kötetének dedikációja konkrétan is mutatja, mennyire hálásan fogadta és értékelte főleg a romániai, erdélyi magyar kisebbség, elsősorban az értelmiség, hogy 1977-es karácsonyi – 1978-as újévi cikkében Illyés Gyula szót emelt az őket (is), anyanyelvüket is érő hátrányos megkülönböztetések miatt. Egy-két könyvajánlást idézek: Beke György, Nyomjelző rokonság [Riportkönyv]. Bukarest, 1978. (Magyar–román közös kiadás); a dedikáció: „Illyés Gyulának, igaz tisztelettel azért, amit értünk tesz. Beke György Bp., 1978. nov. 25.”; Nagy Olga, A táltos törvénye. Népmese és esztétikum. Bukarest, 1978.; a dedikáció: „Illyés Gyulának forró hálával mindenért, amit értünk tett, mindnyájunk nevében egy erdélyi néprajzostól: Nagy Olga Budapesten, 1979 jan. 6-án”; Méliusz József, Tranzit kávéház = Utazás és álom [Visszaemlékezések, cikkek]. Bukarest, 1982.; a dedikáció: „Kedves Illyés Gyula, meghatótan, tisztelettel üdvözöllek 80. születésnapod alkalmából. Olyanként is, mint akinek a tragikus végeken végig kínlódott írói pályáján hatásod, írói személyiséged, mindvégig befolyásoló szerepet játszott. Amíg még élek fájlalni fogom tíz év előtti; utolsó találkozásunk szerencsétlen perceit. Tragikus nemzeti – kisebbségi állapotunkban is csak megismételni tudom akkori utolsó mondatomat: nekünk itt élnünk kell és megmaradnunk. Ami beleértődött, hogy persze nem akárhogyan. A magam nevében – hiszen nem képviselek senkit és semmit, csak tulajdon lelkiismeretemet – itt mondok köszönetet mind azért, amit két milliós magyar nemzetiségünk reális érdekeiért leírtál. Isten éltesen, még sokáig erőben egészségben! Maradéktalan nagyrabecsüléssel Irántad, ki számomra évszázadunk egyik legnagyobb írója, egyik legnagyobb lelkiismerete vagy; igaz nagyrabecsüléssel: hived Méliusz József. B. 982. II. 3-án”. Ebben a kötetben egy kártya, papírlap is van a következő szöveggel: „Kedves Gyula! Nagykövetünk hozta, én örömmel küldöm a Méliusz-kötetet és a Gálfalvi »köszöntőt«. Bp. 1982. XI. 10. Aczél György” (I. TAKÁCS i. m.). Ez a kötet, mint látható, diplomáciai postával jött, de nyilván általában a többi, romániai magyar szerző Illyésnek küldött műve sem közönséges postán érkezett, hanem valaki áthozta (ezt esetenként a TAKÁCS-féle könyvtárfeldolgozás jelölheti is), vagy ha a szerző Magyarországon járt, ő juttatta el. Pápai Páriz Ferenc „Békességet magamnak, másoknak [Válogatott írások]” című kötete (Bukarest, 1977.) szintén így küldetett el Illyéshez, amit a könyv közlétevéője és bevezetőjének írója a következő dedikációval ajánlott neki: „Illyés Gyulának mélységes hálával és tisztelettel, Kvár. 1977. szeptember 16. Nagy Géza”. A könyvet Balogh Péter építész hozta át, aki egy hosszú levelet is mellékelte hozzá (keltezés: Szombathely, 1977. 11. 12.), úgy számolt be erdélyi tapasztalatairól, a romániai magyarság hátrányos helyzetéről, s kérte az író segítségét. Két sort idézek belőle: [a sérelmeket, a negatív tapasztalatokat] „Sorolhatnám még tovább, pedig nem vagyok nacionalista, csak ragaszkodom ahhoz, ami az enyém, a mienk. Tisztelem a román emlékeket, de csak a miénk mellett és nem fölött” (I. TAKÁCS i. m.). Akkoriban, tudjuk – bár esetenként voltak magyar–román közös kiadások is –, többnyire az átvivés és áthozás volt a (magyar) könyvek útja, oda és vissza. (Sőt – most már inkább a postaköltség miatt – ez is maradt.) Szabó T. Attila levele – ezúttal a nyelvészek részéről – egy a fentiekhez sorolódó konkrétan, ugyanakkor sajátos köszönet volt Illyés Gyulának. Reménykedjünk benne, hogy még előkerül ez a levél, de ha nem így lenne – elsősorban ANTAL ÁRPÁD visszaemlékezésének és tanulmányának az érdeméből – akkor is számon fogjuk tartani.

S végül – tekintettel az Illyés-cikk évfordulójára is – a könyvügyekhez bezárólag hadd tegyem hozzá, hogy az Illyés-hagyatékban van néhány olyan könyv is, amely román írók szíves dedikációját tartalmazza. Például Ioan Alexandru – már a magyar írórt ért támadások után, 1982-ben – fordítójával, Kányádi Sándorral együtt ajánlja a „Szeplőtlen szerelem” című művét Illyésnek. Alexandru dedikációja: „Pour Illyés Gyula avec l’Amour Eternel Ioan Alexandru” [Illyés Gyulának soha el nem múló sze-

retettel Ioan Alexandru]. Nyilván a román írók többsége sem volt azonos véleményen a Ceaușescu-féle politikával. LŐRINCZE LAJOS (i. m. 10; vö. 6. lábjegyzet) megemlékezik arról, amikor Illyést 1983. november 2-án, nyolcvanadik születésnapján a lakásán köszöntötték. „– Van-e még magyar nyelv, uram?! – fordul hozzám Illyés. – Van mondom – mosolyba rejtett zavarral –, meg lesz is! – Akkor jól van – mondja s kegyelemben elbocsát, tovább enged. ... Hubay Miklósnak, az Írószövetség elnökének elismerését fejezi ki, hogy megfogalmazták a romániai magyar írók »kettős elkötelezettségét«. Igaz, ezt odaátról gorombán visszautasították, visszautasították magyarokkal is. *A szellem embereinek kellene összefogni*, mondta Illyés. *A politikusok ebben a kérdésben nem tudnak cselekedni. Le kellene ülnünk, román, cseh és más írókkal, s megbeszélni dolgainkat.* – Van lehetőség – párbeszédre – mondta Hubay. A románokkal is. Nemrég Jelebeanuval találkoztam, azt kérdezte, hogy van az én kedves, nagyszerű barátom, Illyés Gyula?” S idézem még Alexandru Ivasiuc (1933–1977.; vö. VillrLex.) két szép és érdekes Illyésnek írt könyvajánlását. „A madarak” (ford. Csiki László. Bukarest, 1973.) című regényének dedikációja: „À Monsieur Illyés Gyula, avec une sincère admiration pour l’homme et l’écrivain ouvert à soi-même, en souvenir d’une soirée à Dublin, place lointaine où on pouvait parler et s’entendre, un livre qui pourrait l’intéresser, parce que »de notris fabula nonatum« – Oct’ 73 Alexandru Ivasiuc” [Illyés Gyula úrnak őszinte tisztelettel, az embernek és a sokoldalú írónak egy dublini est emlékére. Távoli hely, ahol azonban beszélhettünk és megérthettük egymást. Ez a könyv felkeltheti érdeklődését, hiszen »de notris fabula nonatum« 1973. okt. Alexandru Ivasiuc]. – A számozatlan második oldalon pedig Illyés Gyula autográf tintaírása: „B^d Aviatorilor 19 Bucuresti” (ez nyilván Ivasiuc címe). Pro Domo című kötetébe, esszégyűjteményébe pedig ezt írta: „À Monsieur Illyés Gyula, avec beaucoup d’admiration même pour me pousser à tâcher l’impossible de ses espoirs, A Mme Illyés, mes hommages Budapest, 1974. Alexandru Ivasiuc” (Mélységes csodálattal Illyés Gyula úrnak, amiért arra buzdított, hogy próbáljak meg hinni a leghetetlenebb reményeiben is. Illyés asszonynak tiszteletem. Budapest, 1974. Alexandru Ivasiuc). A fentiekre l. TAKÁCS i. m. passim, főleg II. köt. 256–61, az idézetek: uo. 256, 259–60. – Vajon mi lehetett az említett „leghetetlenebb remény”? Föltehetőleg az, hogy magyarok és románok, ez a két, hosszú ideje együtt vagy egymás mellett élő nép sikerrel próbálja meg „rendezni végre közös dolgait”.

Függelék

(Illyés Gyula és Szabó T. Attila levelezése)⁷

Illyés Gyula levele Szabó T. Attilának (Bp., 1973. VII. 11 [?]; dátum más kéztől a borítékon a feladó helyén; a rosszul látható pecsét alapján? A dátumozás téves [föltehetőleg VI. hó a helyes], mert Szabó T. válasza korábbi keltezésű.)

Kedves Attila,

Benda Kálmán meghozta szép könyvedet, már bele is merültem s így máris gratulálhatok! Első sorban ahhoz a világossághoz, ahogy a „tudományos” kérdéseket is tárgyalod. Máskor majd hosszabban írok.

Köszönöm, hogy megemlékeztél rólam s szeretettel öllelek

Illyés Gyula

⁷Megjegyzés: A szövegeket betűhűen közlöm, a sorokat azonban nem tartom meg, csak a bekezdéseket. A levelezés indulására, későbbi szakaszaira, kommentálására l. fentebb a főszövegben írtakat.

Szabó T. Attila levele Illyés Gyulához (Kolozsvár, 1973. VI. 24)

Kedves Gyula!

Egyedülvalóságomban nagyon jól esett, hogy figyelemre méltattad küldeményemet. Kiemelten köszönöm a világosságra vonatkozó méltató szavakat. Egész életemben – tanár- és tudományszervezőként – arra törekedtem, arra kelltem törekednem, hogy megértsenek. Melegen jóleső érzéssel tölt el, hogy most megkaptam soraidban a legnagyobb frói elismerést.

Nem közömbös az sem, hogy mindazt, amit tettem, hol, milyen körülmények között: a kilátástalanság milyen kínzó kétségei, rémei, a hit és a hitetlenség milyen kavargásában tettem. De: „Erős várunk a nyelv.” (Magad adta a nagy példakép kötetének ezt a címet!)⁸ „Tündérvár és katakombá...”⁹ Életem legnagyobb élménye, célja: anyanyelvem.

Ismételt köszönettel és tisztelő szeretettel ölel

Attila

Szabó T. Attila levele Illyés Gyulához (Kolozsvár, 1976. IX. 17)

Kedves Gyula!

Hazaérkezett B. Péter, s elhozta kedves ajándékodat, az »Itt élned kell« két kötetét. Nagyon köszönöm, hogy megörvendezettél, megtiszteltél küldeményeddel. Gyönyörködve és elámulva olvasom. Ámuldozva, hogy érdeklődésed milyen széles távlatokra terjed ki, és gyönyörködve – verseid után – értekező prózád költőiségén, áttetsző egyszerűségén. Nagyon sokat tanulok belőle magam is mint a stílus kérdésével elmélyülten foglalkozó, ebben a vonatkozásban felelősen gondolkozó tollforgató. Külön bámulatra ragad nyelvészeti, főként nyelvtörténeti tájékozottságod, és az a játszi könnyedség, amellyel a legnehezebb nyelvi kérdéseket is közel viszed az olvasókhoz is.

Nagyon sokszor gondoltam Rád, Rátok, és sokat aggódtam feleségemmel együtt, mikor betegeskedéséről – a torzító messzeségen át – aggasztó hírek érkeztek. Péter és most Sz. Lajos (itt van Kv-!t!) hála Istennek megnyugtató híreket hoztak. Nagyon megértem lelkiállapotodat, mert magam is egy életem át bele-belezuhatgatok a kilátástalanság kétségeibe, pokoli kínjaiba.

Hajnali öt óra (odaát 4 óra) van. Ilyenkor kezdek a munkához. Rengeteg dolgom van a Tár III. kötetével. Sajnos, a II. kötet nyomdába kerülése szinte egy éve húzódik – „rajtam kívül álló okokból.”

Sajnáltam nagyon-nagyon, hogy ismeretes okokból a nekem szánt kötetekre nem került dedikáció. Minthogy nagyon szeretném, hogy fiaim kezébe úgy kerüljön az én eltűnésem után a kötet, nagyon kérlek, – beragasztás céljából – [a gondolatjelek közti rész utólag a sor fölé betoldva – M. F.] egy kis papírlapocskára írd dedikációt, s juttasd el Sz. Lajoshoz vagy Lőrinczéhez; ők majd továbbítják nekem. Ne neheztelj, ne vess meg kérésemért.

⁸ Illyés Gyula a Nyugat kiadásában ezzel a címmel jelentette meg Kosztolányi nyelvészeti tárgyú, nyelvművelő munkáit. (Igaz, bevezetője végén azt mondja, a címet a terjesztés szempontjának engedve adta, s a művek teljes gyűjteményes kiadásakor ezt majd egy pontosabban kéne helyettesíteni.) L. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, Erős várunk, a nyelv. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta ILLYÉS GYULA. Bp. [1940.] (KOSZTOLÁNYI DEZSŐ hátrahagyott művei. I. köt. 315; ILLYÉS [Bevezető]: 5–9, uő, Jegyzetek: 309–11). Az „Erős várunk, a nyelv” bevezetője olvasható „A törzs szavai. Írások az anyanyelvről” című posztumusz Illyés-kötet (I. 3. lábjegyzet) 85–8. lapjain is. Az írás itt közölt 1941-es dátuma 1940-re javítandó.

⁹ Az idézet Reményik Sándor kolozsvári költőnek az 1920-as évek első felében írt, „Az ige” című versének első versszakából való: „Vigyázatok ma jól, mikor beszéltek, | És áhitattal ejtsétek a szót, | A nyelv ma néktek végső menedéktek, | A nyelv ma tündérvár és katakombá, | Vigyázatok ma jól, mikor beszéltek!”

Kérlek, emlékezzél meg Flóra asszony előtt tisztelő kézcsókjaimról. Még egyszer köszönetet mondva figyelmedért, tisztelő barátsággal, meleg szeretettel ölel

Attila

Illyés Gyula levele Szabó T. Attilához és külön lapon egy 1976. okt. 5-i dátumú dedikáció (a borítékon a feladó helyén más kézzel halványabban: „Illyés Gyula 1976. okt. 5.”)

Kedves Attila,
Megszégyenítesz elismerésseddel. No de azért csak hálás vagyok érte, – a biztatásodért. Tudod, milyen elismerés sugárzik feléd szakmában és szakmán kívül?
Flórával együtt mindkettőtöket ölelünk

Gyula

A dedikáció (nyilván, amit az előző levelében kért Szabó T. Attila; ennek közlésekor virgulával választom el a sorokat):

Szabó T. Attilának | testvéri szeretettel | (szerény költő mivoltomban) | és | hódoló büszkeséggel | (mint Akadémiai Nyelv- | művelő Bizottság-i elnök!) | és | a lecke-hallgató tanítvány | köszönetével | Illyés Gyula | Bp | 1976. okt. 5.

Szabó T. Attila levele Illyés Gyulának (Kolozsvár, 1976. XII. 18)

Kedves Gyula!

Mikor megírtam őszinte véleményem az „Itt élned kell” nyelvészeti tanulmányairól, ezt írtad: „Megszégyenítesz elismerésseddel!” Hát mit írjak akkor én „a szerény költő” dedikációjáról?! Áradozó köszönet helyett ennyit: Életem legnagyobb kitüntetésének tartom azokat a felejtethetlen sorokat. Elismerésed nagy-nagy ösztökélés a további, nem csekély erőt kívánó munkához.

Nem akartalak zavarni külön köszönő soraimmal. Gondoltam egybekötöm a közelgő ünnepekre szóló jókívánságainkkal. Békességes, boldog karácsonyt, az új esztendőben erőt, egészséget, munkakedvet kívánok Mindnyájatoknak.

Flóra asszonynak tisztelő kézcsókjaim jelentését kérve, Téged meleg barátsággal és szeretettel ölel

Attila

U.i. A levelet azért nem küldöm ajánlva, mert az ilyen küldeményeket különleges „kezelés” alá veszik a fővárosban. Ezt jó tudni! [Illyés Gyula az előző levelét ajánlva adta fel. – M. F.]

Szabó T. Attila levele Illyés Gyulához (Kolozsvár, 1977. XI. 3)

Kedves Gyula!

Meglehetősen elzártságban még rádiót sem hallgatva éldegélek. Csak a hatnapos késéssel érkező M. Nemzet tájékoztat az odaát való eseményekről. A ma érkezett vasárnapi számban közölt beszélgetés¹⁰ nyomán vettem tollat kezembe, hogy mély tisztelettel és meleg barátsággal köszöntselek az életút nevezetes évfordulóján. Kívánok Neked erőt, egészséget és éltető reményt ahhoz a törekvéshez, amelyről a beszélgetés során olyan megrendítő határozottsággal, elszántsággal tettél bizonyosságot. Nincs ember, aki felé olyan melegséggel sugároznék a hála és hódolat, mint feléd. Hála azért, amit munkásságodban és magatartásodban nekünk ajándékoztál.

Tudom, ilyenkor rendkívüli módon kellene kifejeznem azt a sok-sok gondolatot, amely agyamban kavargok, de bizonyos okokra nézve az egyszerű levelet tartom a legcélravezetőbbnek.

¹⁰ Erről az újságcikkről fentebb a főszövegben, illetve az 5. lábjegyzetben már írtam.

Engedd meg, hogy e rendkívüli alkalommal az igaz élettársnak kijáró mély tisztelettel és ragaszkodással kívánjak minden jót Flóra asszonynak is, közvetítve feleségem mindkettőtöknek szóló meleg üdvözlését, jókívánságait.

Feleségednek szóló tisztelő kézcsókkal, őszinte, hálás barátsággal ölel

Attila

A. MOLNÁR FERENC